

САТЫРА Ў “ПАСОЛЬСТВЕ І КАРОТКІМ АПІСАННІ ПЕРАМОВАЎ
З МАСКВОЮ” Г. ПЕЛЬГРЫМОЎСКАГА¹

У пачатку XVII ст. Рэч Паспалітая і Маскоўская дзяржава з новым імпэтам прыступілі да вырашэння праблем ва ўзаемаадносінах, спароджаных Інфлянцкай вайной і дынастычнымі праектамі. Развязанне спрэчных пытанняў было мэтай дыпламатычнай місіі, адпраўленай Рэччу Паспалітай у канцы верасня 1600 г. у Маскву, місіі, сакратаром якой быў прызначаны Г. Пельгрымоўскі. Запісы, зробленыя як па шляху ў Маскву, так і ў самой сталіцы суседняй дзяржавы, пасля вяртання аўтара на радзіму паслужылі яму асновай для вершавана-празаічнага апісання пасольства. Акрамя відавочна інфармацыйнай (як і што адбывалася), дыдактычнай (як трэба праводзіць перамовы), выхаваўчай (як трэба адстойваць інтарэсы радзімы), у творы вырашаюцца пэўныя ідэйныя і эстэтычныя задачы. Аднак характар вырашэння шмат у чым быў абумоўлены адрозненнямі ў дзяржаўна-палітычным і культурна-грамадскім уладкаванні названых дзяржаў, адрозненнямі, якія часта аказваліся ў фокусе ідэйна-эстэтычнай крытыкі з боку аўтара. У гэтай сувязі мне хацелася б закрануць вынесеную ў заглавак дадзенага артыкула праблему.

Патэнцыял сатырычнага выяўлення ў “Пасольстве...” ў многім прадвызначаецца яго тэматычнай шматпланавасцю. Акрамя падрабязнага і каларытнага апісання дыпламатычных рытуалаў і баталій, царскіх аўдыенцый і абедаў пры двары, аўтар прыводзіць таксама жывапісныя сцэны побыту ў Маскве саміх паслоў, пэўныя дэталі з жыцця баяраў і простага людю. Ён дае пераважна адмоўныя ацэнкі нормаў і звычаям рускага народа, яго рабскай псіхалогіі, як і ігнараванню ўладамі пытанняў кнігавыдання, навукі і асветы. Па трапнай заўвазе Р. Кшывога, творца наогул “не ўпускае ніводнай нагоды, каб паказаць маскоўскую культуру ў негатыўным асвятленні” [5, с. 21].

¹ Артыкул падрыхтаваны ў межах выканання тэмы Г20Р-383 пры падтрымцы БРФФД.

Прычына такога стаўлення бачыцца не ў індывідуальных асаблівасцях характару Г. Пельгрымоўскага, не ў жаданні адпомсціць словам за прычыненыя падчас пасольства крыўды і нязручнасці, а ў яго светапоглядных устаноўках. Няма сумнення, што аўтар пазіцыянуе сябе ў якасці прадстаўніка “вышэйшай культуры”, які дзеля паспяховага выканання дыпламатычнай работы вымушаны пакутаваць сярод “варвараў”. Тут нельга не згадаць трапную характарыстыку, дадзеную Г. Пельгрымоўскаму як аўтару С. Кавалёвым: “Цікаўнае вока пана пісара заўважае шмат каларытных дэталей, а скептычны розум дае ім паблажліва-іранічную або здэкліва-саркастычную ацэнку” [2, с. 285]. У многім гэта нагадвае адчуванні еўрапейскага каланіста, які воляй лёсу аказваецца між дзікіх плямёнаў нязведаных краін. У многім, але не ва ўсім. Неаднойчы ўжо заўважалася даследчыкамі, што ў XVI–XVII стст. у Еўропе запанавалі спецыфічныя ўяўленні што да ступені цывілізаванасці народаў, прычым вектар “цывілізацыя → варварства” быў скіраваны з Заходняй Еўропы ў бок Маскоўскай дзяржавы. Замацаванню стэрэатыпа паспрыялі многія чыннікі. Не апошняю ролю адыгралі ў гэтым гістарыяграфічныя крыніцы кшталту “Трактата пра дзве Сарматы” М. Мяхоўскага, дзе Масковія на цывілізацыйнай “шкале” была аднесена акурат да азіяцкай, г. зн. варварскай, часткі. Або такія апісанні звычайў маскавітаў, якія прадстаўлены ў трэцяй частцы сёмай кнігі “Хронікі Еўрапейскай Сарматы” А. Гваньіні. Таму Г. Пельгрымоўскі ў сваёй крытыцы “адсталасці” маскавітаў не арыгінальны:

Nie zabawia nauką, czytać, pisać mało,
Samym trochę władcykom ledwo się dostało...
Dość mądry, dość uczony, dość to biegły będzie,
Gdy obiedną zapoje z popy stojąc w rzędzie [6, s. 152].

(*“Не займаюць сябе навукай, мала чытаюць і пішуць, // Адны толькі ўладыкі трохі цямяць. // Дастаткова мудрым, дастаткова вучоным, дастаткова абазнаным паліцаць, // Калі хто заспявае абедню, стаўшы побач з папамі”*.)

Падобнае ўспрыняцце не толькі маскавіта, а праваслаўнага чалавека наогул, у тым ліку і святара, як малаадукаванага, у сацыяльна-культурную прастору Рэчы Паспалітай было прыўнесена ці не П. Скаргам у яго палемічным творы “Пра адзінства Царквы Божай” (1577).

Трактаванне апанента як ніжэйшага па культурным статусе стварае толькі перадумовы для сатырычна дыскурсу, паколькі, як заўважае В. Цюпа, “дэге-раізацыя сама па сабе яшчэ не складае дастатковых падставаў для сатырычнай мастацкасці. Неабходная актыўная аўтарская пазіцыя высмейвання, якая перакрывае заганаць свайго аб’екта і стварае мастацкую цэласнасць прынцыпова іншага тыпу” [3, с. 58]. А гэта азначае, што аўтар павінен праявіць сваю індывідуальнасць, сатыра мае набыць суб’ектыўную афарбоўку, павінна быць прапанавана альтэрнатыва, больш высокая ў ідэйна-эстэтычным плане. Прытым для сатыры, як вядома, характэрна рэзка выяўленая негатыўная афарбоўка, адмысловае перабольшванне, завастрэнне, гіпербалізацыя з’явы.

Cóż Moskwa, co szczyrości, Boga nie ma w sobie
I wszystko, co jest złego, skryła w swej osobie? [6, s. 173].

(*“Што ўжо казаць пра маскву, якая не мае шчырасці, Бога ў сабе // І ўсё што ні ёсць злое схавала ў сваёй асобе?”*)

Такой безапеляцыйнай заявы з боку Г. Пельгрымоўскага было відавочна недастаткова. Таму ён звяртаецца да разгорнутай аргументацыі, якую змяшчае

ў апісанні сесіі перамоў за 17 студзеня (вершы 2793–2999). Кожная з трох частак аргументацыі мае красамоўную назву – “Эпітэты маскоўцаў”, “На маскоўскую няволю”, “На маскоўскае тыранства”. Аўтар прыпадабняе маскавітаў аднавокім цыклопам, якія не бачаць нічога, акрамя таго, што знаходзіцца пад самым носам. Крытыкуючы мясцовыя ўяўленні – “шчаслівыя і дабраславёныя тыя людзі, якія падобныя неразумнаму зверу на зямлі” [6, с. 153], робіць выснову: такія калі не будуць узнесены на неба, то прычакаюць пашаны ад аслоў. Або, горш за тое, піша, што маскавіты – “нелюдзі, лернейская зараза, амаль усяе Еўропы вечная ганьба і паразы” [6, с. 152]. Не здаволіўшыся міфалагічнымі і біблейнымі параўнаннямі, Г. Пельгрымоўскі ўпісвае маскавітаў таксама і ў гістарычную тыпалогію, заяўляючы:

Zagaszło Kaligule niezbożne pogaństwo,
Zagaszło Neronowi podobne tyraństwo
Przed moskiewskim [6, s. 154].

(“Змізарнела бязбожнае язычніцтва Калігулы, // Змізарнела ўласцівае Нерону тыранства // Перад маскоўскім”.)

У цэлым, як зазначалася вышэй, аргументацыя скіравана на тое, каб выстаўіць апанентаў варварамі, што не жадаюць прыняць агульнаеўрапейскіх нормаў права і этыкету. Аднак, ствараючы своеасаблівы каталог заган, аўтар не толькі дае сваю эстэтычную ацэнку, але і раскрывае прычыны “адсталасці” маскавітаў, чаму яны абралі “тыранства і няволю маюць замест законаў” [6, с. 155]. Уся справа, на думку Г. Пельгрымоўскага, палягае ў несвабодзе, а таксама ў няведанні старажытнай гісторыі і Бібліі, якія для еўрапейца той эпохі служылі не толькі крыніцай найвышэйшага пазнання ды люстрам узорных паводзін, але і размежавальным знакам паміж светам цывілізацыі і светам варварства:

Wy, Moskwa, co czynicie, zaście też poganie,
Że was mierzi, co dobrzy czynią krześciance,
Że i drugim niewoli, i sobie życzycie [6, s. 156].

(“Вы, маскава, тое робіце; сапраўды, вы таксама язычнікі, // Калі вам агідна тое, што робяць добрыя хрысціяне, // Калі і іншым, і сабе жадаеце несвабоды”.)

Іншая справа – жыхары Рэчы Паспалітай, наогул заходніх краін, так званых *Latina*, якія з дзяцінства імкнуцца да вывучэння вызваленых навук, “без якіх – усім нам вядома – чалавек нішто” [6, с. 152], да спасціжэння дзеяў старажытнай гісторыі і суаднясення ўласных учынкаў з біблейным узорам. Для Г. Пельгрымоўскага, адданага патрыёта Вялікага Княства Літоўскага, Маскоўскае княства выступае своеасаблівым антыідэалам, што стварае перадумовы для сатырычнага вырашэння ідэйных супярэчнасцяў. Гэта той “аб’ект адмаўлення”, пра неабходнасць якога ў сатырычным творы гаворыць Ф. Шылер, зазначаючы, што “галоўнае заключаецца ў тым, каб само гэтае адмаўленне ўзнікла з ідэала, які процістаіць рэчаіснасці” [4, с. 415]. Аўтар гэтае процістаянне з боку Маскоўскага княства агульнаеўрапейскаму, адзіна правільнаму з яго пункту гледжання ладу жыцця, заўважае не толькі ў звычаях, нормах, рэлігійнай практыцы, стаўленні да чужаземцаў, візантыйскай цырыманіяльнасці княскага двара. Часам ён спыняе ўвагу на паводзінах маскавітаў у нестандартных бытавых сітуацыях, кшталту выпадку з катамі: просьба літоўскай дэлегацыі прыслаць ката для барацьбы з мышамі скончылася тым, што кожнаму ўдзельніку пасольства на асаб-

лівы загад цара з Астрахані быў дастаўлены і падораны асобны, індывідуальны кот [6, s. 52]. Падобныя ўласна гумарыстычныя эпізоды надзвычай рэдкія ў творы, найчасцей яны праяўляюцца ў сатырычным модусе. Ці не самым яскравым прыкладам тут можа паслужыць “Расповед прыстава” пра вялікага князя маскоўскага:

Że między święte idzie i pewna to o nim,
Że cuda niesłychane, dziwy wielkie po nim.
Gdy kto także innych grobów Książów dotknie,
Byłby chrom, skacząc pójdzie, najmniej się nie potknie.
Kto ślepy albo z matki głuchem się urodzi,
Gdy książ zechce, ów zaraz do wzroku przychodzi.
I niemi i garbaci zdrowie swe miewają,
Za to mu też i pokłon i chwałę wzdawają [6, s. 158].

(“Што ён роўны са святымі і дакладна вядома, // Што выходзяць ад яго нечуваныя, вялікія цуды. // Таксама калі хто дакранеўца да магіл іншых князёў, // Калі кульгавы, пойдзе, скачучы, і нідзе не спаткнеўца. // Хто сляпы або каго маці спарадзіла глухім, // Калі князь захоча, адразу робіўца пад яго поглядам нармальным. // І нямыя, і гарбатыя вяртаюць сабе здароўе, // За што прыносяць яму паклон і славу”.)

Аўтар відавочна не толькі з’едліва высмейвае “цудатворныя” здольнасці цара Барыса Гадунова, але і з яўным сарказмам паведамляе, што падобныя дзівосы сыходзяць нават ад магілы царовага бацькі, Фёдара Гадунова. Паколькі апошні не толькі не быў царом, але і не вызначаўся святым ладам жыцця, прыкладанне да яго канцэпцыі пра боскае паходжанне царскай улады, а тым больш пасмяротнай цудатворчасці, выглядае абсурдна. Але менавіта давядзенне вітуацыі да абсурду і з’яўляецца тым стылістычным сродкам, з дапамогай якога аўтар выказвае сваю саркастычную ацэнку сітуацыі. “Мала што можа Мікола Мажайскі ў параўнанні з імі” [6, s. 158], – маючы на ўвазе Гадуновых, па-блюзнерску заяўляе прыстаў стасоўна абраза аднаго з самых шанаваных на Русі святых. Безумоўна, стаўленне да абраза як да жывога чалавека, не магло не ўразіць Г. Пельгрымоўскага:

Raz tylko pobłądził był Książ z jego porady,
Gdy go zbito pod Kiesą; wzięto mu narady,
Gdy opałę narzucił nań był wielką za to,
Że mu dzwonić nie kazał na hańbę przez lato [6, s. 159].

(Аднойчы толькі памыліўся князь праз яго прадказанне, // Як быў біты пад Кессю; знялі з яго аклад, // Паколькі [князь] наклаў на яго вялікую апалу за тое, // Бо, каб зняславіць, загадаў не званіць яму на працягу года).

Пры ўсёй неверагоднасці сітуацыі аўтара нельга папракнуць у бяздумнай фантазіі, паколькі падобныя апісанні можна сустрэць і ў іншых мемуарных помніках разглядаанай эпохі. Можна, згадаць “пакаранне” сялянамі абразоў шляхам выкідвання ў гной або вывешвання ў лесе дагары “нагамі” за няспраўджанне ўскладзенай на іх абарончай функцыі ў “Дыярыушы” Самуэля Маскевіча [1, с. 37].

Хаця сатыра як спосаб адлюстравання не з’яўляецца вядучай у творы Г. Пельгрымоўскага, яна, прынамсі з дзвюх прычын, адыгрывае тут істотную ролю. Па-першае, праз сваю тэндэнцыйнасць, прадузятасць, скептычную зараджанасць ва ўспрыняцці праяў “іншасці”, неадпаведных ідэйна-эстэтычным

уяўленням аўтара, і іх кантраснае проціпастаўленне з “нормай” аўтара яна адыгрывае істотную ролю ў мадэляванні аб’екта апісання. Па-другое, служыць важным сродкам выяўлення аўтарскай свядомасці і светапогляду, у тым ліку і эстэтычных уяўленняў.

ЛІТАРАТУРА

1. Дыярыўшы XVII стагоддзя (1594–1707 гады) / укл., пер. з пол. мовы: А. У. Бразгуноў ; рэд. кал.: А. У. Бразгуноў (старш.) [і інш.]. – Мінск : Беларус. навука, 2016. – 467 с.
2. *Кавалёў, С.* Шматмоўная паэзія Вялікага Княства Літоўскага эпохі Рэнесансу / С. Кавалёў. – Мінск : Кнігазбор, 2010. – 376 с.
3. *Тюпа, В. И.* Модусы художественности / В. И. Тюпа // Введение в литературоведение : учеб. пособие / Л. В. Чернец, В. Е. Хализев, А. Я. Эсалнек [и др.] ; под. ред. Л. В. Чернец. – М. : Высш. шк., 2004. – 680 с.
4. *Шиллер, Ф.* О наивной и сентиментальной поэзии / Ф. Шиллер // Шиллер Ф. Собр. соч. : в 7 т. / под общ. ред. Н. Н. Вильмонта, Р. М. Самарина ; пер. с нем. под ред. Л. Е. Пинского ; послесл. В. Ф. Асмуса. – М. : Гос. изд-во худож. лит. 1957. – Т. 6 : Статьи по эстетике. – 794 с.
5. *Krzywy, R.* Wstęp / Roman Krzywy // Pielgrzymowski, Eliaz. Poselstwo i krótkie spisanie rozprawy z Moskwą ; Poselstwo do Zygmunta Trzeciego / wyd. i oprac. R. Krzywy ; red. nauk. tomu: D. Chemperek, J. S. Gruchala. – Warszawa : Wyd. Neriton, 2010. – 454 s. – (Humanizm Polski / Polonica, t. IV).
6. *Pielgrzymowski, E.* Poselstwo i krótkie spisanie rozprawy z Moskwą ; Poselstwo do Zygmunta Trzeciego / E. Pielgrzymowski / wyd. i oprac. R. Krzywy ; red. nauk. tomu: D. Chemperek, J. S. Gruchala. – Warszawa : Wyd. Neriton, 2010. – 454 s. – (Humanizm Polski / Polonica, t. IV).